

УДК 343.985.3

О. В. Нарожна

старший викладач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН

Статтю присвячено актуальній та проблемній темі слідчих ситуацій при розслідуванні екологічних злочинів. Вивчення питання слідчих ситуацій вимагає створення класифікації слідчих ситуацій, зокрема при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, яку доцільно враховувати при складанні плану розслідування, плануванні та проведенні слідчих дій.

Ключові слова: розслідування, слідча ситуація, довілля, екологічні злочини, незаконне видобування корисних копалин.

Постановка проблеми. Однією з проблем сьогодення є усвідомлення того факту, що багатства планети не є невичерпними і ми не маємо права їх безконтрольно експлуатувати. Прискорений розвиток науково-технічної революції і бурхливе зростання промислового, сільськогосподарського виробництва посилили наростаючий в часі і просторі процес забруднення довкілля. На сьогоднішній день людство вже витратило одну третину всіх природних багатств світу. У короткий термін проблема охорони навколишнього середовища перетворилася на одну з глобальних загальнолюдських проблем, від якої залежить життя і здоров'я як нинішнього, так і майбутнього поколінь людей. Велике місце в охороні довкілля приділяється заходам правового характеру, у тому числі в боротьбі з екологічними злочинами, зокрема незаконним видобуванням корисних копалин. При розробці методики розслідування цього злочину на пильну увагу заслуговує проблема класифікації слідчих ситуацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття слідчої ситуації розглядається в криміналістиці як явище практичного значення, тому цей інститут привертає увагу вчених. Проблеми слідчих ситуацій детально розглядаються у працях Р. С. Белкіна, С. В. Великанова, А. І. Вінберга, І. Ф. Герасимова, С. О. Книженко, О. Н. Колісниченко, І. М. Лузгіна, М. В. Салтевського, М. О. Селіванова, В. В. Тіщенка, Ю. М. Туровця, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблокова та ін. Більшість вчених розглядає слідчі ситуації з теоретичних позицій і лише деякі з них присвячують свої праці аналізу слідчих ситуацій конкретного виду або складу злочину, зокрема злочинів проти довкілля.

Постановка завдання. Мета нашої статті — визначити види слідчих ситуацій та надати їх характеристику для планування та провадження розслідування незаконного видобування корисних копалин.

Виклад основного матеріалу. Злочинна діяльність, як і процес розслідування, має ситуативну природу. Також неможливо точно спрогнозувати ситуації щодо процесу виникнення та зникнення інформації про злочин. Як вчинення злочину, так і діяльність слідчого здійснюються в конкретних умовах місця, часу, оточуючого середовища, у різних взаємозв'язках (причинних, часових, просторових тощо) з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінкою різних осіб, пов'язаних з цими процесами, та в інших виключних умовах. У будь-якій галузі людської діяльності і в процесі її відображення зовні об'єктивна сукупність фактичних умов та обставин створює цілісну систему елементів, що має назву ситуації.

Ситуаційний підхід у сучасній методиці розслідування злочинів уявляється найбільш перспективним та загально визнаним. Слідчу ситуацію, що виникає на першочерговому етапі розслідування будь-якого злочину, формують матеріальні та ідеальні джерела, породжені механізмом події, внаслідок чого утворюються матеріальні відображення: сліди-предмети, сліди-відображення та сліди-речовини органічного та неорганічного походження, безпосередньо забруднюючі довкілля, а також матеріальні наслідки, тобто реальні об'єкти, виведені з господарського обороту: земельні, лісові угіддя, вода в річках та водосховищах, повітряне середовище в регіоні хімічного заводу, кар'єри тощо. Ідеальні відображення — це уявні образи, які сформувалися у пам'яті злочинця, свідка-очевидця, спеціаліста внаслідок сприйняття злочинних порушень правил охорони навколишнього середовища або їх слідів.

Слідча ситуація, з одного боку, — це об'єктивна категорія, оскільки джерела її реальні у часі та матеріальні у просторі, а з іншого — це суб'єктивна категорія. Наявність однакових джерел інформації не обов'язково свідчить про однакову інформаційну сутність слідчої ситуації.

Для слідчого, оперативного робітника, спеціаліста не будь-яка матеріальна «картина» події інтерпретується однаково. Кожен у силу своєї професії та ступеня спеціалізації, ставлення до того, що відбулося, оцінює обстановку та формує слідчу ситуацію. У цьому зв'язку екологічна ситуація як видовий різновид пізнавально-правоохоронної діяльності у сфері екологічної безпеки потребує спеціальної уваги та дослідження [1, с. 88–89].

У прикладному криміналістичному аспекті можна визначити, що ситуація — це сукупність фактичних положень, які виникають в процесі вчинення злочину і в процесі його розслідування, та їх відображення зовні у вигляді слідів-наслідків [2, с. 73]. Слідча ситуація розглядається як сукупність сформованих на певному етапі умов — стану й обстановки — розслідування, що сприймаються, оцінюються і використовуються слідчим для вирішення тактичних задач і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування [3, с. 7].

Розслідування екологічних злочинів у сфері незаконного видобування корисних копалин проводиться в складних, динамічних умовах. Перед тим, як прийняти рішення про напрямок подальшої роботи, обрати необхідні засоби та методи розслідування, слідчому необхідно максимально повно оцінити слідчу ситуацію, що склалася на момент прийняття рішення.

Слідчі ситуації у криміналістичній літературі достатньо класифіковані [2, с. 76–77; 4, с. 261; 5, с. 193; 6, с. 233 та ін.]. Що ж стосується екологічних, тобто таких, що створюються при розслідуванні кримінальних проваджень про злочинні порушення правил охорони довкілля, то тут не усі відомі підстави класифікації придатні.

Ми вважаємо, що найбільш реальними підставами для класифікації екологічних ситуацій можуть слугувати елементи криміналістичної характеристики. Також є пропозиції поділити їх за видами слідів забруднення, за способом вчинення, суб'єктом тощо.

М. П. Яблоков виділяє три типові інформаційні ситуації: первинна інформація про факт забруднення, псування, пошкодження землі, водних чи повітряних середовищ та інших об'єктів екологічного захисту надходить від органів, що здійснюють державний екологічний контроль за станом довкілля та його змінами під впливом господарської чи іншої діяльності. Другу ситуацію створюють ті ж джерела інформації, але за умови, що з моменту забруднення сліди збереглися частково або майже не збереглися, джерела забруднення у первинному вигляді не збереглися, є документи та свідки. Джерелами інформації у третій ситуації є повідомлення громадян, представників громадськості, громадських екологічних організацій, установ про факт забруднення води, повітря, ґрунту. Сліди забруднення збереглися, джерело та механізм не зрозумілі, як і речовини-забруднювачі [2, с. 765–766].

Запропоновану класифікацію слідчих екологічних ситуацій навряд чи можна прийняти як вдалу, адже використовуються неоднакові підстави для її створення. В одному випадку — вид джерела інформації, в іншому — сліди забруднення. Також взята до уваги інформація про джерела забруднення.

Заслуговує на увагу думка С. О. Книженко, яка пропонує стосовно досліджуваних нами злочинів розглядати такі слідчі ситуації на початковому етапі розслідування: 1) має місце подія екологічного злочину, і особу, яка його вчинила, встановлено; 2) має місце подія екологічного злочину, і особу, яка його вчинила, не встановлено [7, с. 13].

Така класифікація, на наш погляд, є занадто скороченою, потребує розширення та уточнення окремих положень, не розкриває усіх завдань досудового розслідування та не має прикладного значення.

Ми поділяємо думку авторів колективної праці, присвяченої питанням кваліфікації та методики розслідування екологічних злочинів, щодо доцільності поділу слідчих ситуацій на три види: 1) екологоспонтанні (тобто одноразові); 2) екологодинамічні (постійно діючі); 3) екологопрогностичні (ситуації, коли шкідливі наслідки лише прогнозуються) [1, с. 97]. Така класифікація ґрунтується на змішаних підставах та видається нам найбільш вдалою, доцільною й повною.

Уявляється, що першочергові типові ситуації з досліджуваних справ у багатьох випадках зумовлені такими факторами: характером першочергових фактичних даних, що слугували підставою для внесення даних до ЄРДР, та їх повнотою; об'єктом, періодом часу та місцем забруднення, видом шкоди; відрізком часу, що пройшов з моменту забруднення до по-

чатку розслідування, ступенем збереження слідів забруднення, матеріальних слідів його механізму; ступенем збереженості першочергового стану обстановки події та джерела забруднення.

Крім цих факторів, певну роль у формуванні слідчих ситуацій відіграють такі обставини, як вид виробництва чи іншої функціонуючої системи, у яких були допущені правопорушення, наявність необхідних документів, свідків, додаткових довідкових даних про обстановку, у якій допущено порушення тощо. З урахуванням цих факторів, взявши за основу тричленну класифікацію харківських вчених, можна виділити кілька слідчих ситуацій, найбільш характерних для початкового етапу розслідування незаконного видобування корисних копалин.

Перша ситуація, що характеризується залповим викидом забруднюючих речовин. У випадку конкретного складу злочину, що досліджується, така ситуація може характеризуватися одноразовим, спонтанним незаконним випадком видобування корисних копалин. Вчинення злочину в такий спосіб вбачається майже неможливим, але виключати його, звичайно, не можна. У будь-якому разі збіг об'єктивних та суб'єктивних причин у точках перетину завжди є реальним. Але цей процес уявляється більш вірогідним у випадку техногенних катастроф екологічного характеру, ніж при видобуванні корисних копалин. Час настання таких ситуацій важко визначити. Слідова картина характеризується такими джерелами інформації: 1) матеріальні сліди вчинення злочину; 2) документи офіційних установ, які займаються охороною довкілля; 3) повідомлення громадян; 4) письмові повідомлення, довідки, аналітичні звіти лікувальних закладів (лікарні, біологічні станції тощо); 5) нарешті, важливим джерелом інформації у таких ситуаціях є сліди пам'яті (уявні образи), що виникли у пам'яті людей внаслідок безпосереднього сприйняття процесу вчинення злочину. Оскільки наявність та сутність ідеального відображення можливо виявити лише у ході вільного волевиявлення, то як джерела на перший план виступають письмові та усні повідомлення громадян, а також інформація про факт незаконного видобування корисних копалин надходить від органів, які здійснюють державний екологічний контроль за станом оточуючого природного середовища та його зміни під впливом господарської чи іншої діяльності. Основними з них є Міністерство екології та природних ресурсів України, Державна екологічна інспекція України тощо.

Друга слідча ситуація (так звана екологодинамічна) безперервно існує у певних просторових та часових межах і зникає лише після збіднення конкретного родовища, кар'єра, штольні, в яких можливе видобування корисних копалин. Тобто межі місця вчинення злочину постійно розширюються, поглиблюються, тому така ситуація і відрізняється від першої своєю динамікою. Чим більше кількість незаконно видобутих корисних копалин, тим більшу шкоду (у тому числі матеріальну) наносить такий злочин. Збиток у грошовому еквіваленті зростає поступово, а критичною ситуація може стати у випадку збігу об'єктивних та суб'єктивних причин (халатність, ризик, необережність). Критична ситуація впливає із самої диспозиції статті 240 Кримінального кодексу України та виражається у

небезпеці для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також вчинення злочинів на територіях або об'єктах природно-заповідного фонду, шляхом підпалу, вибуху, іншим загальнонебезпечним способом тощо [8]. Безперервність утворення небезпеки є ознакою, що характеризує екологодинамічну ситуацію за часом її виникнення та розвитку, існує як об'єктивний факт, поки відбувається незаконне видобування корисних копалин. Встановлення часу має принципове значення для розрахунку матеріальної шкоди, що завдається здоров'ю людей та довкілля.

Нарешті, третя слідча ситуація, що має назву екологопрогностичної, виникає у випадках, коли немає явних порушень правил охорони довкілля, охорони або використання надр, а пов'язані з нею екологічні наслідки не наступили. З пізнавальної сторони ознаки екологопрогностичної ситуації реальні, але неочевидні, а з інформаційної — це обставини, які сприяють виникненню причин, породжують небезпечні або аварійні екологічні ситуації. Для настання такої ситуації мають об'єднатися та взаємодіяти об'єктивні та суб'єктивні фактори, що виникли поза екологічною діяльністю, є зовнішніми щодо неї. Саме за умов взаємодії зовнішніх факторів з латентними ознаками-обставинами породжується причина екологічної ситуації. Причини, що породжують аварійні або катастрофічні екологічні ситуації, лежать у межах соціальної діяльності. У випадку із розслідуванням незаконного видобування корисних копалин ми можемо назвати такі соціальні причини виникнення вказаної слідчої ситуації: низький матеріальний рівень забезпечення життя громадян; покинуті штольні та кар'єри, які не розробляються державними установами, але придатні для роботи власноруч або за допомогою спеціального знаряддя; недостатній контроль екологічних служб за такими покинутими родовищами тощо.

Власне кажучи, така екологопрогностична ситуація виникає при неправильному державному плануванні та проведенні в життя невдалих економічних програм, у процесі проектування об'єктів у несприятливих соціальних умовах та без належної екологічної експертизи.

Правовою основою проведення такої експертизи є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», що низкою норм визначає принципові положення державної екологічної експертизи [9, розділ VI] та обов'язковість виконання її висновків. Порядок проведення експертизи додатково регламентований Законом України «Про екологічну експертизу» [10], у якому визначено статус державної експертизи як обов'язкової у конкретних видах діяльності державного механізму. Найважливіша теза — проведення екологічної експертизи на діючих підприємствах з метою запобігання або припинення шкідливого впливу на довкілля — закріплена нормативно.

Висновки. Користуючись класифікацією слідчих ситуацій, що розроблена групою харківських вчених для екологічних злочинів взагалі, ми виділяємо, зокрема, наступні характеристики слідчих ситуацій для конкретного розслідування незаконного видобування корисних копалин. Отже, перша ситуація характеризується такими ознаками: 1) одноразове видобування корисних копалин; 2) спонтанне вчинення злочину; 3) на-

явність достатньо чіткої слідової картини; 4) наявність слідів-наслідків (видобутого каменю, наприклад); 5) недостатня інформація про час вчинення злочину. Для другої ситуації ми виділяємо такі характерні ознаки: 1) слідова картина другої слідчої ситуації схожа з першою, але має свої невеликі нюанси, зокрема, матеріальні сліди є реальним та чітким фактом, і він рідко вимагає спеціального дослідження. Незаконне видобування локалізовано певним місцем вчинення та відрізком часу. Такі екологічні ситуації властиві для районів проживання людей поблизу шахт, рудників, кар'єрів, де видобуваються корисні копалини. Така ситуація є відносно незмінною та стійкою. Третій слідчій ситуації властиві такі характерні ознаки, як: 1) недостатність опрацювання економічного та соціального розвитку суспільства на довгостроковий період призводить до зростання рівня злочинності, зокрема у сфері злочинів проти довкілля; 2) такі недоліки призводять не лише до змін у біосфері або конкретних екологічних катастроф, але й до виникнення будь-яких екологічних ситуацій зі шкідливими наслідками; 3) готові проекти мають проходити обов'язкову екологічну експертизу (бажано незалежну) задля запобігання небезпечних наслідків такої діяльності.

Список літератури

1. Экологические преступления: квалификация и методика расследования [Текст] / [С. Б. Гавриш, В. Г. Грузкова, А. Л. Дудников и др.] ; под ред. В. Е. Коноваловой, Г. А. Матусовского. — Харьков : Глобус, 1994. — 226 с.
2. Криміналістика [Текст] : учебник / [отв. ред. Н. П. Яблоков]. — [3-е изд., перераб. и доп.] — М. : Юристъ, 2005. — 781 с.
3. Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С. В. Великанов. — Харків, 2002. — 19 с.
4. Шепитько В. Ю. Криміналістика [Текст] : курс лекцій / В. Ю. Шепитько. — 3-е изд. — Х. : Одиссей, 2006. — 368 с.
5. Кузьмичов В. С. Криміналістика [Текст] : навч. посіб. / [за заг. ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсєєва.] — К. : Юрінком Інтер, 2001. — 368 с.
6. Шеремет А. П. Криміналістика [Текст] : навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. П. Шеремет. — 2-ге вид. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 472 с.
7. Книженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С. О. Книженко. — Харків, 2006. — 19 с.
8. Кримінальний кодекс України [Текст] : за станом на 10 листоп. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України : Офіц. вид. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.
9. Про охорону навколишнього природного середовища [Текст] : Закон України від 25.06.1991 (зі зм. і доп.) // Відомості Верховної Ради України : Офіц. вид. — 1991. — № 41. — Ст. 546.
10. Про екологічну експертизу [Текст] : Закон України від 09.02.1995 (зі зм. і доп.) // Відомості Верховної Ради України : Офіц. вид. — 1995. — № 8. — Ст. 54.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2015

Е. В. Нарожная

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**СЛЕДСТВЕННЫЕ СИТУАЦИИ НАЧАЛЬНОГО ЭТАПА
РАССЛЕДОВАНИЯ НЕЗАКОННОЙ ДОБЫЧИ
ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ**

Резюме

Статья посвящена отдельным аспектам проведения расследования незаконной добычи полезных ископаемых, а именно проблемам следственных ситуаций. Предложена классификация следственных ситуаций при расследовании данного состава преступления, которую, по мнению автора, целесообразно учитывать при составлении плана расследования незаконной добычи полезных ископаемых, планировании и проведении следственных действий.

Ключевые слова: расследование, следственная ситуация, окружающая среда, экологические преступления, незаконная добыча полезных ископаемых.

O. V. Narozhna

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Criminal law, Criminal procedure and Criminalistics
Frantsuzskiy boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**INVESTIGATING SITUATIONS OF THE INITIAL STAGE
OF INVESTIGATION OF ILLEGAL MINING OF MINERALS**

Summary

The article is dedicated to specific aspects of the investigation of illegal mining operations, namely to the problems of investigative situations. The classification of investigative situations in the investigation of an offense which, in author's opinion, is appropriate to take into account when planning an investigation of illegal mining, planning and conducting investigations is proposed.

Key words: investigation, investigation situation, environment, environmental crimes, illegal mining of minerals.